

A VARIACIÓN LINGÜÍSTICA NA OBRA EN GALEGO DE ROSALÍA

DAVID MACKENZIE

University of Ulster

Aceptado o convite dos organizadores do *Congreso sobre Rosalía*, decidín que a contribución más útil que podía ofrecer fose a elaboración dunha concordancia da poesía en galego da poetisa. Na Universidade de Oxford teñen unha máquina capaz de recoñece-la forma das letras impresas e transformalas en código de máquina (1). Mandei a edición de Benito Varela Jácome (2) a Oxford e devolvéronme unha cinta magnética co texto do libro gravado en código de máquina: logo, no Centro de Cálculo da Universidade do Ulster, sometemos esa cinta ao programa de concordancias (3), e así automaticamente e sen intervención humana tiña unha concordancia da obra en galego de Rosalía. Aínda tiña que comproba-la lectura, xa que a máquina non fora capaz de recoñecer tódolos caracteres de imprenta, ben a causa de tipos rotos, ou ben por estaren as páxinas lixeiramente impresas, pero a concordancia é unha ferramenta moi útil na lectura de probas, porque calquera erro salta á vista no listado alfabético (incluso atopámo-las contadas erratas na edición de Varela Jácome). Pensamos publica-la concordancia nun futuro próximo, pero é evidente que unha concordancia non se pode apresentar como ponencia nun congreso. Polo tanto, e como mostra da súa utilidade para a investigación lingüística, fixen cinco calas na concordancia baixo os apartados seguintes:

- a. Castelanismos sen aparente equivalente galego
- b. Castelanismos con equivalente galego, ou dobletes galegos
- c. Seseo
- d. Líquidas (l/r)
- e. Metátese

Indico a frecuencia das palabras, e tamén a súa distribución entre *Cantares gallegos* (CG) e *Follas novas* (FN).

(1) Chámase a máquina o 'Kurtzweil scanner'.

(2) Rosalía de Castro, *Poesía completa en galego* (Vigo, Xerais, 1982). Aproveito esta oportunidade de da-las gracias a Luís Mariño, xerente da editorial, que xenerosamente dera permiso para pasa-lo texto ao ordenador.

(3) O 'Oxford Concordance Program', propiedade da Universidade de Oxford, pero que se pode comprar axeitado para calquera marca común de ordenador.

a) Castelanismos sen aparente equivalente galego (4)

alabar (5) (1) CG
(4) FN
 aldeanas (1) CG
 alexar (1) FN
 almendra (2) CG
 amenazar (1) FN
 amontónanse (1) FN
 campanillas (1) FN
 carcaxada (1) FN
 centinela (3) (1) CG
(2) FN
 cintinelas (1) FN
 conexo (2) (1) CG
(1) FN
 Dios mfo (5) FN
 Dios meu (1) FN
 espriego (1) FN
 huerto (1) FN
 prefiero (1) CG
 priegues (1) CG
 pruebro (3) FN

reina (5) (2) CG
(3) FN
 rodillas (1) FN
 sangre masc. (2) FN
fem. (10) passim
 sea (16) (9) CG
(7) FN
 semos (2) (1) CG
(1) FN
 sean (1) CG
 semilla (2) (1) CG
(2) FN
 semilleiros (1) CG
 sepa (2) }
 sepas (2) FN
 sepan (1) }
 sirigüelas (1) CG
 suelo (2) (1) CG
(1) FN
 vano(s) (17) (11) CG
(6) FN

Algunhas destas palabras son clarísimos cultismos, como *alabar*, *amenazar*, *amontonar*; outras pertencen ao léxico relixioso, onde a presencia do castelán é normal xa dende o XVI, como *campanillas*, *Dios mío*, *huerto*; pero outros son quizais reflexo da fala viva da xente: *alexar*, *conexo*, *priegues*, *pruebro*, *suelo*, verbas todas elas que amosan un claro desenrolo castelán, sexa polo x <j de *alexar*, *conexo*, pola ditongación de *suelo*, ou pola alternancia das líquidas en *pruebro*. Finalmente, uns casos, como *prefiero*, parecen ser deslices da poetisa.

(4) Para un non nativo, é case imposible discriminar entre castelanismos e palabras patrimoniais mentres non haxa un diccionario fiable, e os colegas Henrique Monteagudo, Anxo Tarrío e Fernando Tato tiveron a amabilidade de repasa-las miñas listas orixinais. Salváronme de moitos erros; dos que fiquen o responsable son eu.

b) Castelanismos con equivalente galego, ou dobletes galegos (estes van señalizados con asterisco)

* abrigar (2) CG	acochar (1) FN
acalante (1) CG	quentar <i>passim</i>
* acordar (11) { (3) CG (8) FN }	lembra (3) FN
* amargura(s) (5) { (3) CG (2) FN }	amarguejos (1) FN
* amargor (1) FN	biscoito (1) FN
bizcoito (1) FN	brilo (1) FN
* brillo (1) CG	centeo (2) { (1) CG (1) FN }
centeno (2) CG	consolo(s) (12) { (6) CG (6) FN }
consuelo (2) CG	crime (1) FN
crimen (3) FN	cóbrega(s) (3) FN
culebras (1) FN	sarpente (3) FN
cuna (3) { (1) CG (2) FN }	serpente (1) FN
* débil (1) CG	berce (2) { (1) CG (1) FN }
* decir (8) { (4) CG (4) FN }	deble (1) CG
demonio (1) FN	endebre (1) FN
* desde (6) { (2) CG (4) FN }	dir (1) CG
dice (1) CG	demo(s) (16) { (11) CG (5) FN }
* dolor (es) (11) { (9) CG (2) FN }	deño (6) FN
	dende (17) { (6) CG (11) FN }
	dendes (6) FN
	di (29) { (9) CG (20) FN }
	dor(es) (28) { (6) CG (22) FN }
	dore (4) { (2) CG (2) FN }
	delor (14) FN

*dolorido (1) FN
 donde (88) (41) CG
 (47) FN

dotores (1) FN
 dulce(s) (6) (5) CG
 (1) FN

*enfermo (5) (1) CG
 (4) FN

engaño (1) FN
 *entoncenes (4) (2) CG
 (2) FN

espalda (1) CG
 *esperanza(s) (19) (6) CG
 (13) FN

*espíritu (1) FN
 espuela (1) FN
 *estraña(s) (10) (5) CG
 (5) FN

estrellas (1) CG
 fantasma (3) FN
 *fortuna (2) (1) CG
 (1) FN

*fulgor (5) (1) CG
 (4) FN

gaitero (1) CG
 helar [etc.] (3) (1) CG
 (2) FN

dorado(s) (8) (3) CG
 (5) FN

onde (94) (13) CG
 (81) FN

onda (16) (9) CG
 (7) FN

dotores (1) FN
 doce(s) (32) (14) CG
 (18) FN

dose (14) (4) CG
 (10) FN

doente (1) FN
 engano (1) CG
 estoncenes (19) (9) CG
 (10) FN

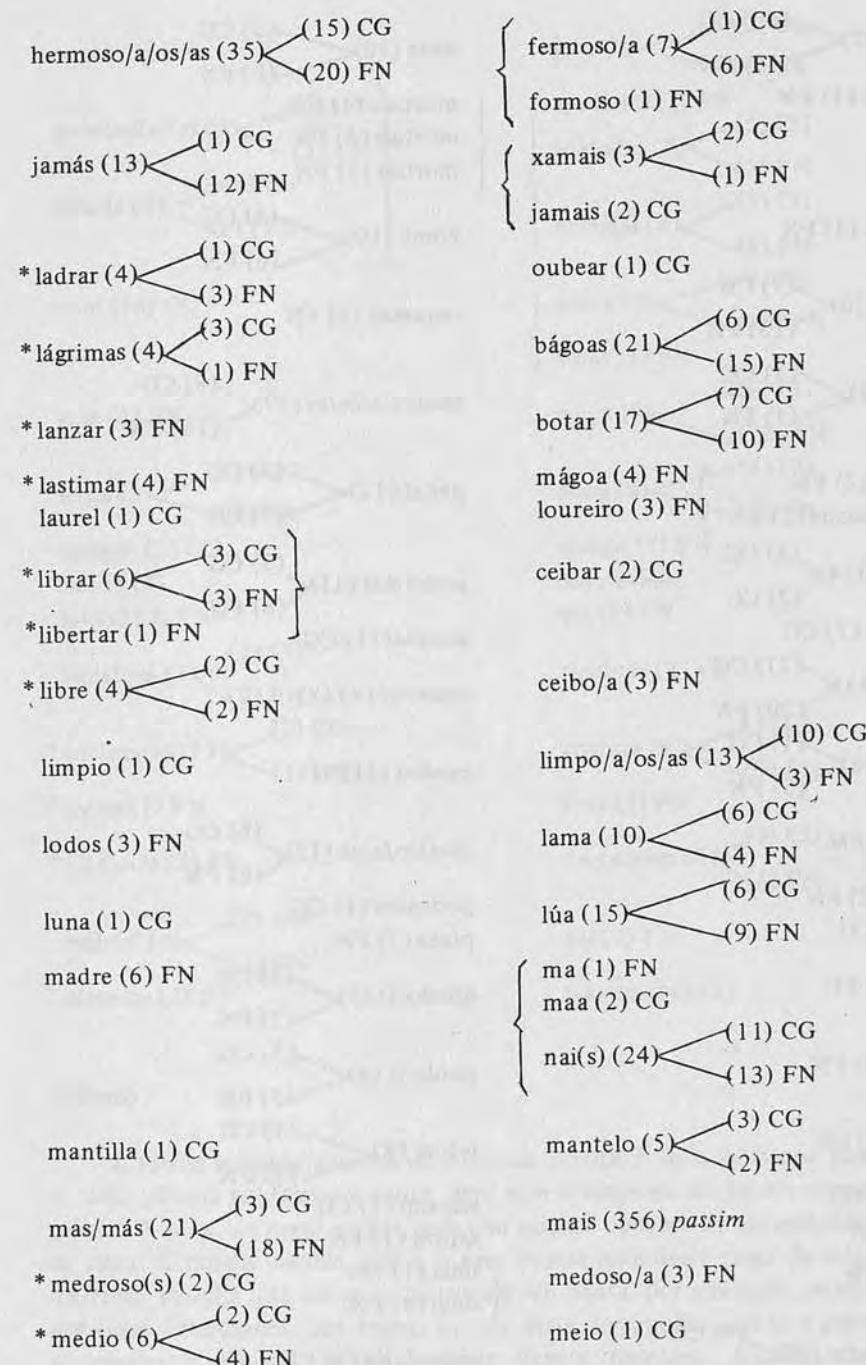
lombo (5) (3) CG
 (2) FN

espranza (3) FN
 esproto (25) (1) CG
 (24) FN

espolea (1) FN
 estrana(s) (2) FN
 estrela(s) (25) (8) CG
 (17) FN

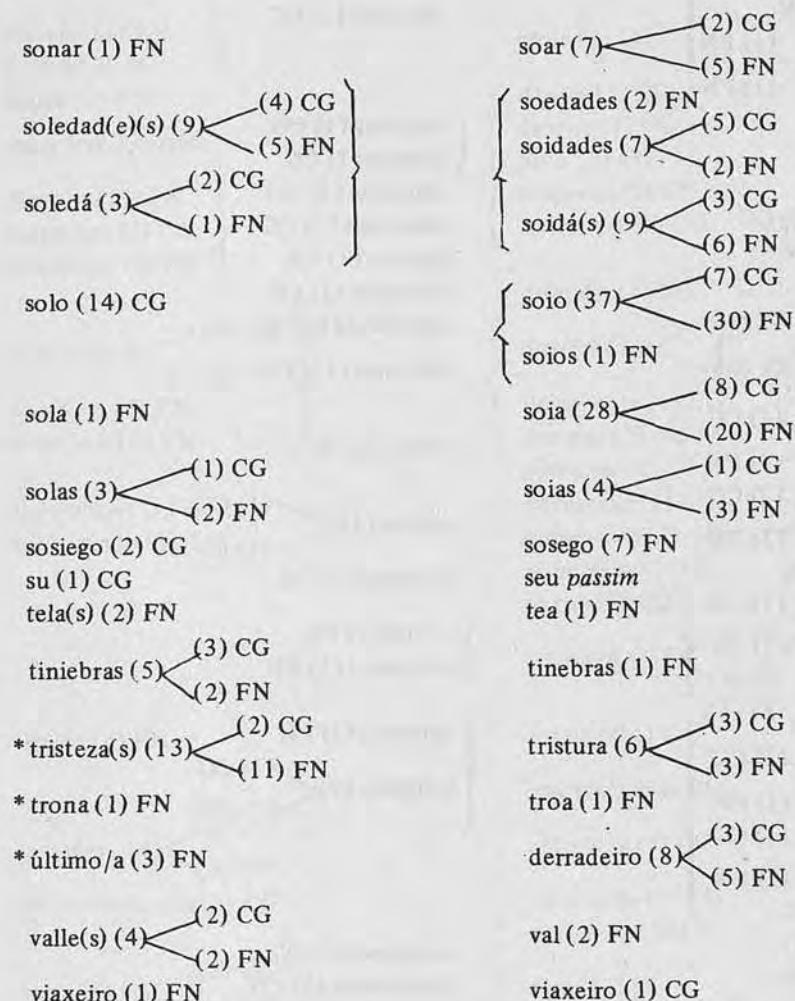
pantasma (1) FN
 pantasmara (1) FN

fertuna (8) FN
 folgor (2) CG
 gaiteiro (2) CG
 xiada(s) (2) (1) CG
 (1) FN

*mirar (77) (46) CG
 (31) FN
 mortales (1) FN
 nombres (1) FN
 olvidar (20) (7) CG
 (13) FN
 oscuro (2) (1) CG
 (1) FN
 padre(s) (2) FN
 padrenuestros (2) FN
 paloma(s) (4) (2) CG
 (2) CG
 palomare (1) CG
 *parecer (41) (21) CG
 (20) FN
 perdona (6) (1) CG
 (5) FN
 *plena (1) FN
 *potente (2) FN
 prisa (1) CG
 *quieta (1) FN
 rama(s) (4) FN
 resonar (1) FN
 salado (1) CG
 saliu (1) FN
 señal (1) FN
 sereno/a/os/as (30) (9) CG
 (21) FN
 sin (207) *passim*

ollar (10) (2) CG
 (8) FN
 mortaes (1) FN
 mortais (4) FN
 mortals (1) FN
 nome (10) (4) CG
 (6) FN
 esquecer (1) FN
 escuro/a/os/as (27) (8) CG
 (19) FN
 pai(s) (12) (5) CG
 (7) FN
 pomba(s) (11) (3) CG
 (8) FN
 pombal (1) CG
 semellar (4) CG
 perdoa (3) FN
 che(i)o/a/os (12) (6) CG
 (6) FN
 podentes (1) CG
 presa (7) FN
 quedo(s) (3) (1) CG
 (2) FN
 ponla(s) (8) (3) CG
 (5) FN
 resoar (8) (1) CG
 (7) FN
 salgado (1) CG
 safron (1) FN
 siñal (1) FN
 sinal (4) FN
 sereos/a/as (5) FN
 sen (1) FN

c) Seseo

A forma seseante aparece na columna dereita. É indudable que Rosalía emprega o seseo porque así falaba a xente, pero non o emprega nin moito menos sistematicamente; é, pois, un rasgo esporádico, que quizais obedece ás necesidades eufónicas ou da rima. É tamén posible que a autora botase man deste rasgo da fala popular para disfrazar algunha que outra verba castelá; un pensa, por exemplo, en *adorasón, asucenras* (caso interesante, por certo, xa que sería de supoñer que se a primeira sibilante se seseaba, a segunda tamén), *herensia, llanesa, simeterio, siudades*. Como se podía quizais esperar, o 65,2% dos casos de seseo atópanse en *Cantares gallegos*.

aborrece (1) FN
 aborrecido (2)
 { (1) FN
 { (1) FN }

aborreso (2) CG

adormece(n) (2) CG
 agonizar (2) FN

azucena (1) FN
 azuzenas (1) CG }

{ aderesos (1) CG
 adresos (1) CG
 adorasón (1) CG
 adormesa (2) CG
 agonisa (1) FN
 alcansase (1) CG
 algoasiles (1) FN
 asucenas (1) CG

brazo(s) (8)
 { (4) CG
 { (4) FN }

braso (1) CG

cabeza(s) (5)
 { (2) CG
 { (3) FN }

{ cabesa (2)
 { (1) CG
 { (1) FN }

calabazas (1) CG
 cobiza(s) (3)
 { (1) CG
 { (2) FN }

{ cobisa (1) CG
 { cobisados (1) FN }

cubiza (1) FN
 comence (1) FN }

{ comensa (1) CG
 { comenso (2)
 { (1) CG
 { (1) FN }

comenza (2)
 { (1) CG
 { (1) FN }

comenzo (2)
 { (1) CG
 { (1) FN }

comenzar (1) CG
 comprace (1) CG
 concencia (1) FN

comprase (1) CG
 concensuda (1) CG

conocer (1) FN
 conocemos (1) FN }

{ conesan (1) CG
 { conoso (2)
 { (1) CG
 { (1) FN }

conocida (1) CG
 conocido (1) FN
 conocidos (1) CG

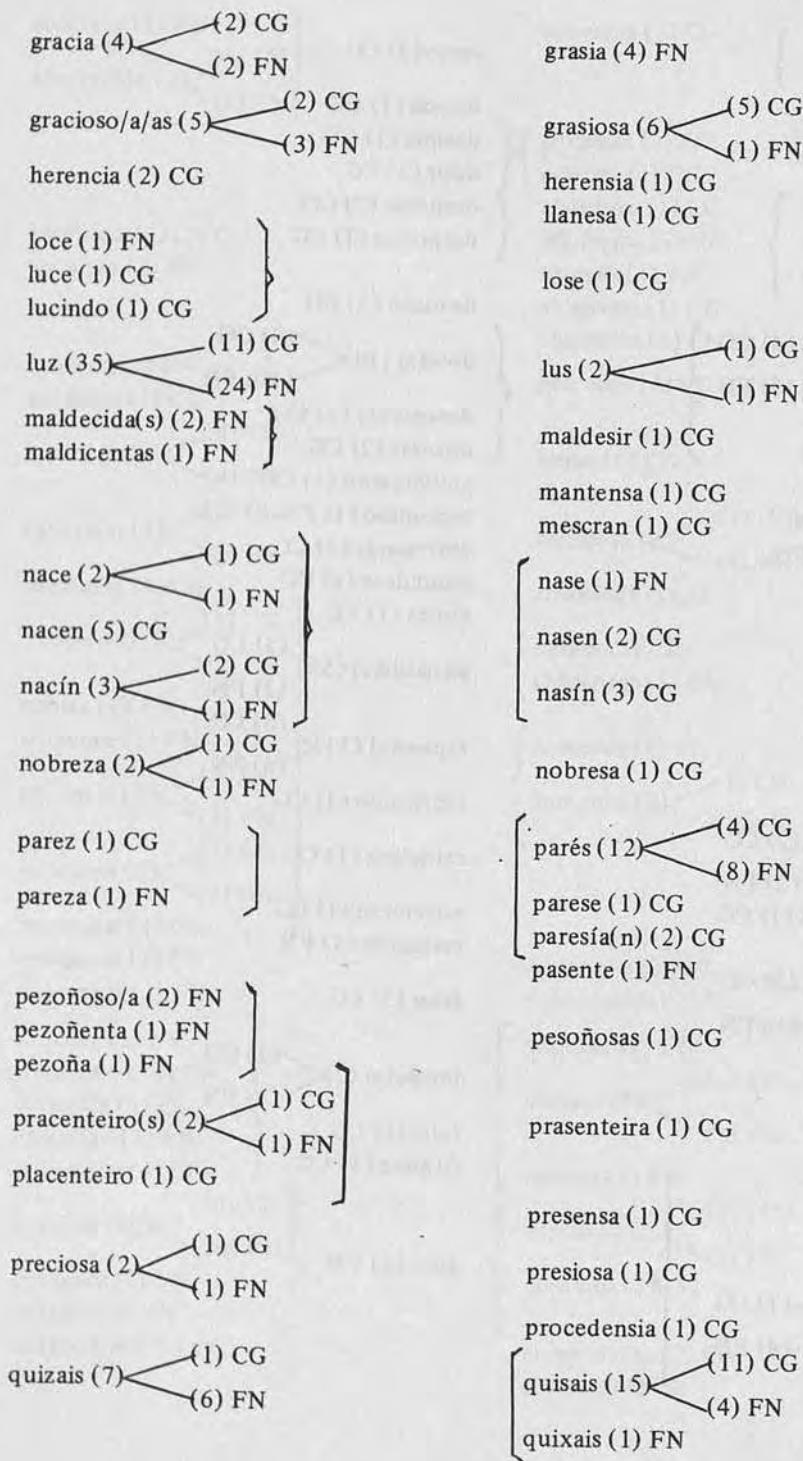
{ conosa (1) FN
 { corasón (18)
 { (17) CG
 { (1) FN }

corazón (45)
 { (9) CG
 { (36) FN }

corazóns (3) FN
 corazós (9) FN
 corazonciño (3) CG

{ corasóns (1) CG
 { corasonciño (2) CG
 { cortisos (1) FN }

crecelas (1) FN		crese (2) CG
crecen (2) CG		dansas (1) CG
danza (1) FN		desime (1) CG
decir (<i>etc.</i>) <i>passim</i>		desir (3) CG
desprezo (1) FN		despueso (2) CG
desprezos (1) CG		despresos (1) CG
desprezan (1) FN		
doce (32)	(14) CG	devosón (1) CG
	(18) FN	dose(s) (14)
docísima (1) FN		(4) CG
dozura(s) (4) FN		(10) FN
encomezo (1) FN		dosemente (1) CG
enfouzando (1) FN		dosuras (2) CG
espazo (3) FN		embarcasón (1) CG
extrañeza (4)	(2) CG	encomeso (1) FN
	(2) FN	enfousaras (1) CG
estremecemento (1) CG		enmudesa (1) CG
facer (11)	(3) CG	enrisa (1) CG
	(8) FN	enrisada(s) (5)
feitizo (2) FN		(3) CG
feliz (1) CG		(2) FN
goce (1) CG		(6) CG
goces (1) CG		espaso(s) (11)
goza (1) FN		(5) FN
gozar (5)	(1) CG	espricansa (1) CG
	(4) FN	estrañesa (1) CG
gozo (1) FN		estremeso (1) CG
		esvaesido (1) FN
		faser (2) CG
		feitiso(s) (2)
		(1) CG
		(1) FN
		felís (1) CG
		firmesa (1) CG
		gosa (1) FN

rapaz/-ces (5)	(3) CG (2) FN	rapás (1) CG
rapaza(s) (14)	(9) CG (5) FN	rapasa (1) CG
relucente (1) CG		relose (1) CG relosen (2) CG relusía (1) CG
reza (2) FN rezaban (1) CG rezade (1) FN rezado (1) FN		résolle (1) CG resos (1) FN
rezar (5)	(2) CG (3) FN	
rezo(s) (4)	(1) CG (3) FN	
retorcérонse (1) FN retórcese (1) FN rizos (2) FN		retorsía (1) CG
centela(s) (5) FN		risado (1) CG sensilla (1) CG sentellantes (1) CG
silencio (6)	(2) CG (4) FN	silensio (2) FN
silencioso/a/os/as (10) FN		silensioso/a (2) (1) CG (1) FN
cimeterio (3)	(1) CG (2) FN	simeterio (2) FN simiterio (5) FN
cimiterio (1) FN		sinta(s) (5) (4) CG (1) FN
		sireixa (3) CG sirigüelas (1) CG
		siudad(es) (2) (1) CG (1) FN
		sombriso/a/os/as (16) (4) CG (12) FN
		sombrisada (1) FN

d) Líquidas l/r

O paso de *l* a *r* é outro rasgo da fala popular que Rosalía incorpora aos seus versos, pero, ao igual que co seseo, non é unha característica constante, e témo-las mesmas dúbidas sobre dos seus motivos. É de notar que, a diferencia dos outros apartados, no caso do troco das líquidas *l > r*, a forma correspondente con *l* aparece en moi poucos casos (en trece ocasións). Ao reverso do seseo, a maioría dos casos (58,6%) atópase en *Follas novas*.

acraran (1) FN

afroxa (1) CG

afrixir (1)

afrixo (1)

afrixida (1)

afrixen (1)

CG

afrixido (1)

afrixir (1)

afixe (2)

afrixisme (1)

afrixen (2)

FN

afrixidor (1) FN

agradabre (1) CG

amabre (2) CG

branco (*etc.*) *passim*

brancura (2) (1) CG
 (1) FN

brando (*etc.*) (20) *passim*

brandura (1) FN

brandear (2) FN

branquear (1) FN

branquiñas (1) CG

brasfemar (2) FN

brasfemia (1) FN

comprace (1) CG

comprase (1) CG

cómpre (3) (2) CG
 (1) FN

compriche (1) FN

comprido/a/os/as (7) (2) CG
 (5) FN

cumpra (1) FN

blasfemias (1) FN

cumpren (1) FN	
cumprían (1) CG	
cumprido/a (5)	(4) CG
	(1) FN
compreto (1) CG	
contemprar (21)	(8) CG
	(13) FN
copra(s) (2) FN	
copriña (1) CG	
cramores (1) FN	
cramoroso (1) FN	
craro/a/os/as (24)	(15) CG
	(9) FN
crarear (1) FN	
crarexando (1) CG	
craridá (4)	(1) CG
	(3) FN
crariñas (1) CG	
crarísimo (1) FN	
cras (2) FN	
crase (2) FN	
crausto (4) FN	
cravado(s) (2)	(1) CG
	(1) FN
cravo (5)	(1) CG
	(4) FN
crego(s) (9) FN	
cremente (1) FN	
curpabre (1) CG	
desprumado (2) CG	
dobra (2) FN	
dobran (1) CG	
dobraron (1) CG	
dobras (1) FN	
encravar (4)	(1) CG
	(3) FN
endebre (1) FN (cfr. debre/deble)	

escramaba (1) FN	
escramaban (1) CG	
escramei (1) FN	
escramou (1) FN	
escrava (3) FN	
escravos (1) FN	
espranada(s) (2) FN	
esprendor (1) FN	
espréndida (1) FN	
espricar (9)	(8) CG
	(1) FN
espricana (1) CG	
espriego (1) FN	
fraca (3) FN	
frauta(s) (2) CG	
frecha (2)	(1) CG
	(1) FN
frol(es) (18)	(13) CG
	(5) FN
frols (4) FN	
froliñas (1) CG	
froriñas (2)	(1) CG
	(1) FN
frolida (1) CG	
frolidos (1) CG	
frorida(s) (2) CG	
frrido(s) (6)	(4) CG
	(2) FN
frorece(n) (3)	(2) CG
	(1) FN
grobos (1) FN	
groria(s) (23)	(12) CG
	(11) FN
groriosa (1) CG	
groriosos (2) FN	
horrible (1) FN	
	esplendorosa (1) FN
	floriñas (6) CG

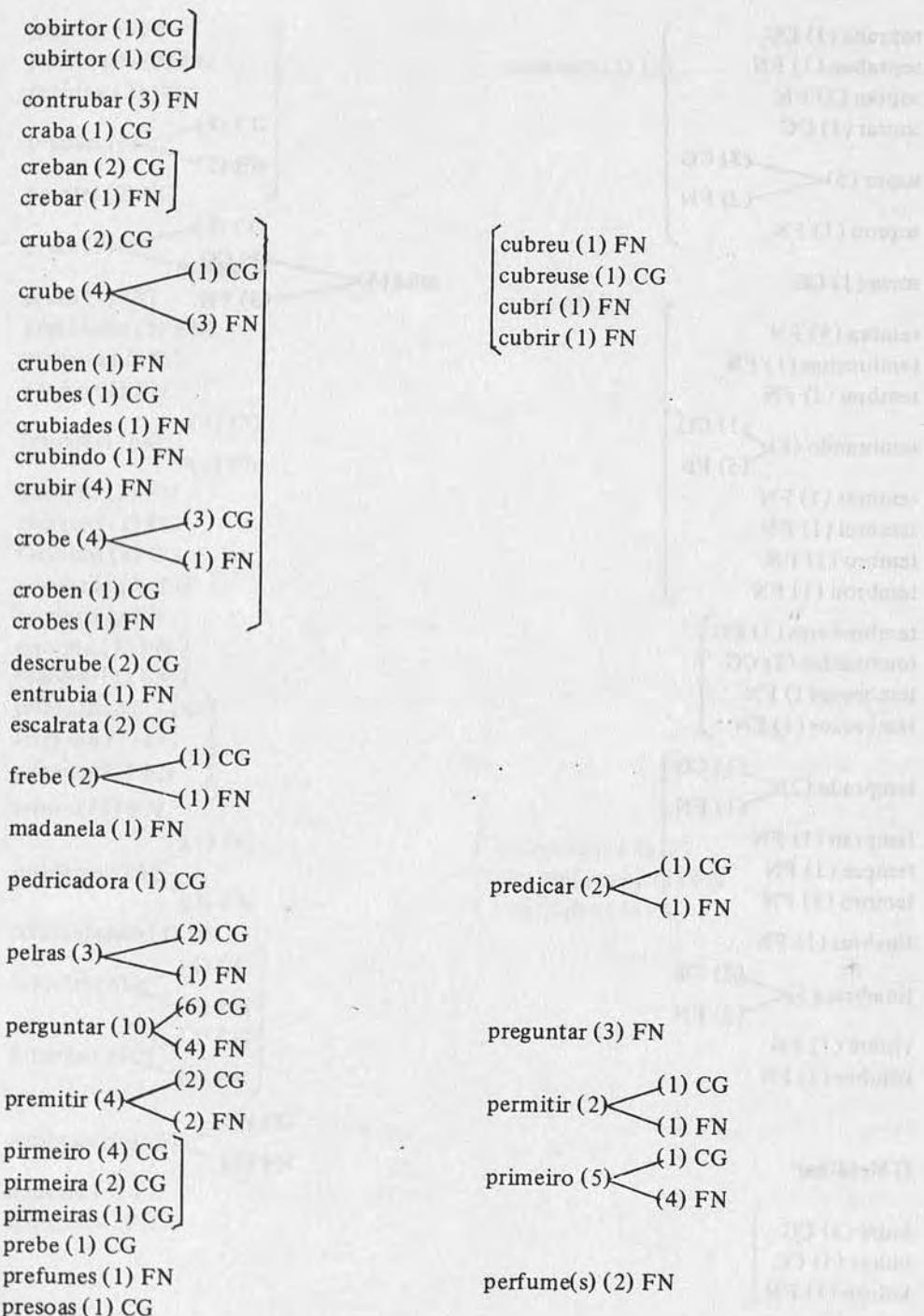
igresias (1) FN	
igrexas (10)	(6) CG (4) FN
igrexia (1) CG	
igrexinya (1) CG	
impracable (3) FN	
impracabre (1) FN	
improraban (1) CG	imploras (1) CG
incrinar (5) FN	
incrínemonos (1) FN	
indefinibres (1) FN	
infalibre (1) FN	
mescran (1) CG	
nebrina (1) CG	
niebras (7)	(5) CG (2) FN
nobre (12)	(7) CG (5) FN
nobresa (1) CG	
nobreza (2)	(1) CG (1) FN
nobrísimas (1) CG	
nubrados (1) FN	
núbraseme (1) FN	
obriga (4) CG	
perigo (3) FN	
prácid/a/as (10)	(1) CG (9) FN
pracidamente (1) FN	
pracidez (1) FN	
praga(s) (2) FN	plaias (1) FN
praguear (4) FN	
praia(s) (3) FN	
pranchadiñas (1) CG	
prañideiro (3) FN	plañideira (1) CG

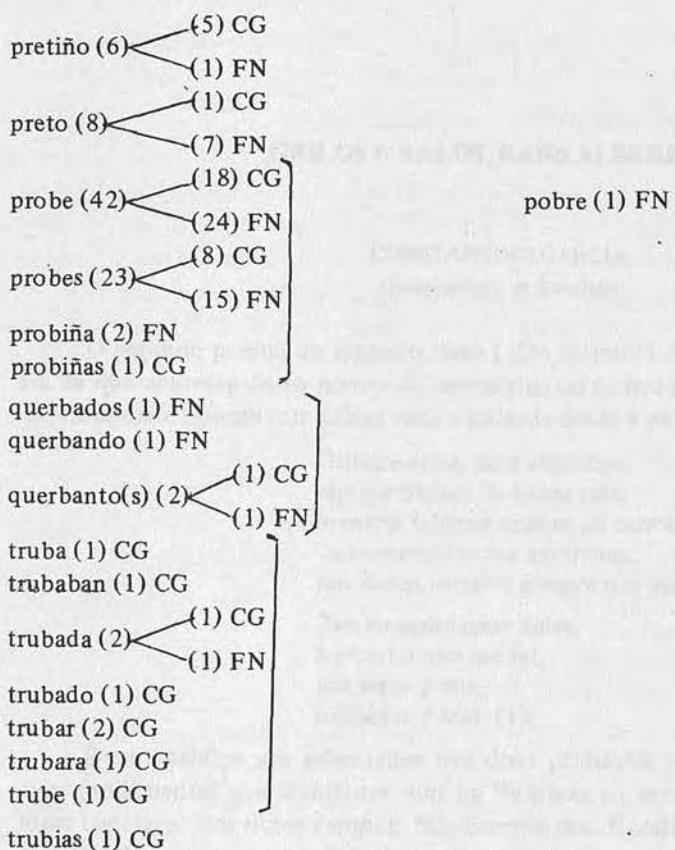
pranta (3) FN	
prantamos (2) CG	
prantan (2) CG	
prantas (6)	(4) CG
	(2) FN
prantei (2) CG	
prata (9)	(5) CG
	(4) FN
prato (1) CG	
pregádalas (1) FN	
priegues (1) CG	
promo (1) FN	
pruma(s) (6)	(3) CG
	(3) FN
pruebro (3) FN	
recramo (1) CG	
recrebos (1) CG	
rechinado (1) FN	
recrine (1) FN	
redobra (1) FN	
redobre (1) FN	
refrexaban (1) CG	
refrejan (1) CG	
refrefexos (1) FN	
reppica (1) FN	
resplandor (4)	(1) CG
	(3) FN
retembrando (1) CG	
robre(s) (6)	(4) CG
	(2) FN
robreda (3)	(2) CG
	(1) FN
sembrante(s) (5)	(2) CG
	(3) FN
sensibre (3) FN	
sigro(s) (4) FN	
plantada (1) CG	
plato (1) FN	
resplandece (1) CG	
resplandecente (1) CG	
resplandor (1) CG	

soprabas (1) CG		
sopraban (1) FN		
sopran (2) FN		
soprar (1) CG		
sopro (5)	(3) CG	
	(2) FN	
soprou (1) FN		
sorsa (1) CG		
tembra (8) FN		
tembraches (1) FN		
tembrai (1) FN		
tembrando (6)	(1) CG	
	(5) FN	
tembras (1) FN		
tembrei (1) FN		
tembro (1) FN		
tembrou (1) FN		
tembradores (1) CG		
tembrantes (1) CG		
tembrosa (1) FN		
tembrosos (1) FN		
temprada (2)	(1) CG	
	(1) FN	
tempran (1) FN		
tempre (1) FN		
tempro (3) FN		
tinebras (1) FN		
tiniebras (5)	(3) CG	
	(2) FN	
visibre (1) FN		
volubre (1) FN		
bulra (3) CG		
bulrar (1) CG		
bulrón (1) FN		

f) Metátese

bulra (3) CG
bulrar (1) CG
bulrón (1) FN

A metátese na poesía galega de Rosalía é, coa soa excepción de *madanela*, do *r.* É moito menos frecuente que o seseo ou o troco das líquidas, e amosa case a mesma frecuencia nos dous libros (CG 85; FN 81).